

ARTYKUŁY

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2019.27>

MATEUSZ MALESZKA

(*Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu*)

RASA W MIEŚCIE

ZAKORZENIONE W NIEMIECKIM VOLKIZMIE ROZWAŻANIA
HOUSTONA STEWARTA CHAMBERLAINA I THEODORA FRITSCHA

Słowa kluczowe: rasizm, antysemityzm, volkizm, nazizm, miasto, Theodor Fritsch, Houston S. Chamberlain

W XIX w. przekonanie o nierówności ras ludzkich stawało się poglądem powszechnym i stopniowo uzyskiwało status hegemoniczny. Jedną z głównych płaszczyzn, na jakich miało się uwidaczniać istnienie nierówności rasowych, była obejmująca dekady czy wręcz stulecia rywalizacja ras w przestrzeni miejskiej. Zarówno wśród anglo-, jak i niemieckojęzycznych badaczy przeszłości znaczną część stanowili amatorzy i miłośnicy historii, częstokroć legitymujący się tytułem naukowym z zakresu innych dziedzin, np. medycyny czy biologii. Tworzona przez nich alternatywna wobec dominującej narracja historyczna (współcześnie można by ją określić jako jedną z tzw. kultur wernakularnych) oddziaływała jednak silnie na społeczeństwo, a niejednokrotnie i na środowiska naukowe. W tekście zaprezentowane zostaną tezy dwóch badaczy: Houstona Stewarta Chamberlaina (1855–1927) i Theodora Fritscha (1852–1933), którzy odcisnęli swoje piętno na twórcach programu politycznego Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (dalej: NSDAP) i jej ideologii, zwłaszcza na polu refleksji nad relacją między rasą a swoiście pojmowaną miejskością.

VOLKIZM – PRZENIKANIE DISKURSU DO ŚWIATA AKADEMICKIEGO

W Niemczech szczególnie popularną narracją o przeszłości była ta, która wykształciła się w ruchu volkistowskim. Volkizm był nurtem myśli filozoficzno-społecznej wyrosłym z niemieckiego romantyzmu, zorientowanym wokół idei jedności człowieka z przyrodą, a przez to podnoszącym konieczność zakorzenienia człowieka we właściwym mu miejscu na ziemi. Volkiści wierzyli, że aby jednostka w pełni rozwinęła się jako człowiek, potrzebuje ona jedności, zespolenia z rodzimym krajobrazem, który wówczas powinien odcisnąć piętno

no na jej duszy. W obliczu ogromu natury człowiek miał stawać przed absolutem. Poszczególne jednostki miały uświadamiać sobie ciężar stuleci i pokoleń, których są częścią. W volkistowskich założeniach ludzie będący koczownikami lub mieszkańcami miast, praktykujący miejskie, niezwiązane z naturą profesje (np. kupcy i lichwiarze) są pozbawieni szansy nawiązania takiej relacji. Zakładano, że jasne, zimne niebo Północy, gęste lasy Germanii i majestatyczne rzeki, takie jak Ren i Dunaj, miały wykształcić szczególnie wartościowy Volk – Niemców. Nieprzeciętnym ich cechom, na zasadzie binarnej opozycji, przeciwstawiano ukształtowanych przez palące słońce bliskowschodniej pustyni, znajdujących się w ciągłym ruchu koczowniczych Semitów¹.

Kiedy w XIX w. rozpoczął się proces industrializacji, a błękit niemieckiego nieba przykryły czarne chmury dymu i spalin, wśród volkistów pojawiła się obawa utraty kontaktu z naturą przez mieszkańców nowoczesnego miasta. W ich odczuciu przyspieszająca industrializacja jawiła się jako zagrożenie dla tradycyjnej relacji człowieka i natury².

Etnonacjonalistyczne poglądy volkistowskie odcisnęły silne piętno na niemieckiej polityce. Radykalne hasła volkistów oddziaływały nie tylko na myślicieli XIX i XX stulecia (wpływy tego nurtu widoczne są w twórczości m.in. Oswalda Spenglera, Edmunda Husserla i jego uczniów: Ludwiga Classa³ i Martina Heideggera⁴). Elementy ideologii volkistowskiej (jak np. program rolny, budowa nowego hierarchicznego społeczeństwa czy ochrona środowiska) zaadaptowane zostały w programach różnych ideologów NSDAP⁵. Na wyraźny

¹ Werner BERGMANN, *Völkischer Antisemitismus*, [in:] *Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918*, München–New Providence–Paris 1996, s. 449–463; Uwe PUSCHNER, *Anti-Semitism and German Voelkisch Ideology*, [in:] *Antisemitismus, Paganismus, Völkische Religion*, hrsg. v. Hubert CANCIK, Uwe PUSCHNER, München 2004, s. 56–57.

² Dieter HASSENPLUG, *Die Dynamik des Naturzustands zur Logik der Ökologischer Transformation der Industriellesgesellschaft*, [in:] *Industrialismus und Ökorumantik. Geschichte und Perspektiven der Ökologisierung*, Wiesbaden 1991, s. 130–131.

³ Andrzej GNIAZDOWSKI, *Antynomie radykalizmu. Fenomenologia polityczna w Niemczech 1914–1933*, Warszawa 2015, s. 316–323.

⁴ Skomplikowane relacje między M. Heideggerem a nazizmem wielokrotnie były przedmiotem badań. W kontekście rozważań nad wpływem elementów volkistowskich na myśl uczonego wymienić należy następujące opracowania: Victor FARIAS, Joseph MARGOLIS, Tom ROCKMORE, *Heidegger and Nazism*, Philadelphia 1987, passim, zwłaszcza s. 36–37, 223–228, 237; Joseph GRANGE, *Heidegger as Nazi: A Postmodern Scandal*, Philosophy East and West, vol. 41: 1991, no. 4, s. 515–522, zwłaszcza s. 516–617; Tom ROCKMORE, *On Heidegger's Nazism and Philosophy*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1992, passim, zwłaszcza s. 37–40, 193–197.

⁵ Werner E. BRAATZ, *Two Neo-Conservative Myths in Germany 1919–32: The “Third Reich” and the “New State”*, Journal of the History of Ideas, vol. 32: 1971, no. 4, s. 569–573; George L. MOSSE, *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*, tł. Tadeusz EVERT, Warszawa 1972, s. 160–163, 363–371.

wpływ mitologizującej, rasistowskiej myśli volkistowskiej na politykę agrarną Trzeciej Rzeszy zwracano uwagę już przed wybuchem wojny⁶.

Wizja przeszłości, jaką prezentowała narracja volkistowska, kładła nacisk na trwałość i odwieczność *Volku*. Mimo że wyrosła ona z tradycji romantycznej, z czasem coraz częściej zaczęły pojawiać w niej się scjentyistyczne elementy i teorie rasistowskie⁷. W oczach volksitów *Volk* miał się składać z czystej rasy, utożsamianej z narodem niemieckim. Podobne do volkistowskiej narracje historyczne, kwestionujące akademickie ustalenia, mieszcza się w ramach tzw. kultur wernakularnych. Są one zazwyczaj tworzone przez amatorów, pozbawionych umiejętności warsztatowych, a przez to nieświadomych własnych ograniczeń, chcących jednocześnie uzyskać uznanie w oczach akademickich uczonych⁸. Z tego powodu założenia myślicieli volkistowskich pozostawały we wzajemnej relacji, by ostatecznie, przynajmniej częściowo, przeniknąć do akademickiego nauczania historii. Elementem volksitowskiej wizji dziejów, który szczególnie często przedostawał się zarówno do powszechnych wyobrażeń, jak i ustaleń akademików, był opis relacji rasowych⁹. Warto jednak zaznaczyć, że pozbawiony scjentyistycznej i antropologicznej argumentacji rasizm volkistów pełnił jedynie funkcję pomocniczą wobec ideologii nacjonalistycznej. Na często pojawiające się sprzeczności między naukową argumentacją rasistowsko-antropologiczną i romantyczną a volkistowską nacjonalistyczno-rasistowską zwrócono uwagę wówczas, gdy oba założenia zaczęły funkcjonować w powszechnym dyskursie równoległe¹⁰.

Sprzeczność obu nurtów myśli historycznej (akademickiego i amatorskiego) była częstokroć wyrażana w sposób skrajny. Przykładowo: Julius Langbehn (1851–1907), aby podkreślić, że nie jest zepsuty „żydowską, akademicką nauką”, zażądał możliwości zrzeczenia się stopnia doktora. Wobec sprzeciwu

⁶ Jan SZCZEPAŃSKI, *Rasistowski mit chłopski*, Przegląd Socjologiczny, R. 7: 1939, nr 1–2, s. 47–48.

⁷ Walter JUNG, *Ideologische Voraussetzungen, Inhalte und Ziele außenpolitischer Programmatik und Propaganda in der deutschvölkischen Bewegung der Anfangsjahre der Weimarer Republik – Das Beispiel Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund* (dysertacja doktorska, Georg-August-Universität Göttingen), Göttingen 2000, s. 81–82; Julian KÖCK, „*Die Geschichte hat immer Recht*“. *Die Völkische Bewegung im Spiegel ihrer Geschichtsbilder*, Frankfurt 2015, s. 85–106.

⁸ Marcin NAPIÓRKOWSKI [et al.], *Kultura wernakularna. Antropologia projektów nieudanych*, Kultura Współczesna, 2015, nr 3, s. 20–24.

⁹ Henryk OLSZEWSKI, *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*, Warszawa–Poznań 1982, s. 44–57; Jerzy KMIECIŃSKI, *Nacjonalizm w germanoznawstwie niemieckim w XIX i początkach XX wieku*, Łódź 1994; Reiner KIPPER, *Der Germanenmythos im Deutschen Kaiserreich. Formen und Funktionen historischer Selbstthematisierung*, Göttingen 2002, passim, zwłaszcza s. 150–166); J. Köck, op.cit., s. 387–412.

¹⁰ Ludwíg GUMFLOWICZ, *Nieco o „rasologii” niemieckiej*, Przegląd Historyczny, t. 3: 1906, nr 3, s. 299–301.

rektora wysłał uczelni podarty dyplom i nigdy więcej nie powołał się na posiadanie wykształcenia historycznego¹¹. Nie wszyscy badacze dzielący w całości lub w części volkistowskie zapatrywania byli aż tak radykalni. Dzięki temu część ideologii wernakularnej przeniknęła do dyskursu akademickiego, podnosząc jednocześnie prestiż volkistowskiej argumentacji.

Za punkt zwrotny w dziejach relacji między nauką akademicką a volkizmem uznaje się działalność Wilhelma Riehla (1823–1897)¹². Dotychczas nurt myśli volkistowskiej całkowicie wykluczał mieszkańców miast, jako osoby oderwane od natury, spośród przedstawicieli narodowej wspólnoty. Mieszkańcy miast mieli tracić kontakt z żywą przyrodą, a tym samym z boskim absolutem, jednocześnie stawiając się poza marginesem narodowej wspólnoty. W cyklu prac pt. *Die Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Social-Politik* W. Riehl opisał funkcjonowanie miejskiej społeczności (tom 2: *Die bürgerliche Gesellschaft*) i opozycję binarną miasto–wieś (tom 1: *Land und Leute*).

Zgodnie z jego poglądami przedstawiciele mieszczaństwa praktykujący profesje związane z handlem, bankierstwem czy lichwą nie tylko nie mieli związku z naturą, lecz także szkodzili reszcie mieszkańców miast, odrywając ich od naturalnego porządku. Tworzenie przez handlowców, przemysłowców i przedstawicieli burżuazji miejsc pracy w przemyśle pozbawiało zarobkowania rzemieślników i handlarzy detalicznych. Przyczyną, w jakiej myśliciel upatrywał szkodliwości profesji kapitalistycznych, było zastąpienie wykorzystywanych przez nich przyrodzonych talentów odrywającą od kontaktu z naturą masowością produkcji¹³. Na uwagę zasługuje stałe utożsamianie profesji szkodliwych z tradycyjnym wyobrażeniem Żyda jako niczemnego spekulanta i lichwiarza¹⁴.

Sformułowane przez W. Riehla oskarżenie wobec ogółu burżuazji zostało złagodzone późniejszymi twierdzeniami. Uważał on, że miejscy rzemieślnicy żyjący z pracy swych rąk, handlarze detaliczni z małych sklepików i członkowie rodzin kupieckich będących pionierami handlowymi jeszcze nie zatracili swego narodowego charakteru¹⁵. Rozróżnienie między wielkimi rodzinami kupieckimi z miast hanzeatyckich a niehonorowymi spekulantami podykto-

¹¹ Fritz R. STERN, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1974, s. 101.

¹² G. L. MOSSE, op.cit., s. 37–49, 227–230.

¹³ Wilhelm H. RIEHL, *Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Social-Politik*, Bd. 2: *Die bürgerliche Gesellschaft*, Tübingen–Stuttgart 1861, s. 284–286.

¹⁴ W. BERGMANN, op.cit., s. 457–458; Heike HOFFMAN, *Völkische Kapitalismus-Kritik. Das Beispiel Warenhaus*, [in:] *Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918*, hrsg. v. Uwe PUSCHNER, Walter SCHMITZ, Justus H. ULBRICHT, München–New Providence–Paris 1996, s. 558–571; Uwe PUSCHNER, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache, Rasse, Religion*, Bonn 2001, s. 49–57.

¹⁵ W. H. RIEHL, *Die bürgerliche Gesellschaft*, s. 322–323.

wane było mniemaniem W. Riehla, jakoby przynależący do *Volku* niemieccy kupcy troszczyli się o wspólne dobro całej społeczności, a nie jedynie o własny zysk. Przez wzgląd na ową troskę o dobro wspólne założył on, że zintegrowane wspólnoty małych miast pozostawały autentycznie związane z naturą¹⁶. Tego typu twierdzenia zostały następnie powtórzone przez volkistowskich autorów otwarcie odwołujących się do rasistowskiej argumentacji i stały się później podstawą do zaprezentowania przez nich idealnego, wolnego od szkodliwego wpływu Żydów miasta.

HOUSTON STEWART CHAMBERLAIN

Najpoczytniejszym autorem publikacji poświęconych tematyce relacji rasy i odczuć narodowych w Niemczech był, paradoksalnie, Brytyjczyk – Houston Stewart Chamberlain (1855–1927). Urodził się w Southsea w roku 1855 jako syn admirała Williama Charlesa Chamberlaina. Biorąc pod uwagę to, że w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX w. jego ojciec stacjonował na Morzu Śródziemnym, następnie zaś w Indiach i Azji Wschodniej, a matka osierociła Houstona i jego braci już w 1856 r., główny wpływ na całe rodzeństwo w owym okresie wywarła energiczna babka Margaret Hall. Kobieta zapewniła rodzeństwu edukację w liceum w Wersalu. Następnie ojciec posłał młodego Houstona do Cheltenham College, szkoły kształcącej brytyjskich oficerów piechoty i marynarki. Jednakże perspektywa służby w odległych częściach Imperium – w Indiach, Afryce czy Australii – wydawała się mało pociągająca dla chorowitego młodzieńca.

Z przyczyn zdrowotnych H. S. Chamberlain podróżował po uzdrowiskach całej Europy (odwiedził Szwajcarię, Włochy czy podzielone jeszcze na szereg drobnych państw Niemcy) w towarzystwie swojego nauczyciela – rodowitego Prusaka Ottona Kunzego. W 1870 r. zamieszkał w Szczecinie, gdzie nawiąknąwszy niemiecką kulturę, romantyzmem i filozofią, usiłował je pogodzić z głęboko przeżywaną przez niego wiarą chrześcijańską, coraz bardziej przyjmując ideały volkistowskie. W 1889 r. przeprowadził się na pewien czas do Austrii, pozostając jednak cały czas związanym z kulturą północnych, protestanckich Niemiec.

W 1908 r. poślubił Evę von Bülow-Wagner (wnuczkę Franza Liszta i pasierbicę Richarda Wagnera) i przeniósł się na stałe do Bayreuth w Bawarii. W 1916 r. przyjął bawarskie obywatelstwo. Podczas pierwszej wojny światowej zaangażował się w działalność propagandową państw centralnych, stając się dla Brytyjczyków renegatem. Sławę przyniosło mu jego najważniejsze dzieło: *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* z 1899 r., które osiągnęło im-

¹⁶ Wilhelm H. RIEHL, *Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Social-Politik*, Bd. 1: *Land und Leute*, Tübingen–Stuttgart 1854, s. 93–102.

ponującą liczbę ośmiu wydań i 60 tys. sztuk nakładu w ciągu dekady (tylko w 1906 r. w ciągu 10 dni sprzedano 1000 egzemplarzy). Do 1914 r. sprzedano 100 tys. egzemplarzy, a przez okres międzywojenny – milion¹⁷.

W Niemczech H. S. Chamberlain był postacią rozpoznawalną i szanowaną szczególnie przez członków ruchów nacjonalistycznych. Fascynował się nim m.in. Adolf Hitler (dla którego zaszczytem było poznanie pisarza)¹⁸, Alfred Rosenberg i Heinrich Himmler. Po nieudanym puczu monachijskim H. S. Chamberlain z sympatią postrzegał ruch nazistowski. Zmarł w 1927 r.

Swe poglądy na temat roli poszczególnych ras wyłożył w dziele *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*. W pracy tej połączył rozważania naukowe z zakresu nauk historycznych (mimo braku formalnego wykształcenia w tym kierunku) z zasadami volkistowskimi. Według pisarza największy wkład w rozwój cywilizacji miały rasy indogermańskie (pod tym pojęciem rozumiał to, co współcześni mu Niemcy – Indoeuropejczyków), do których zaliczył twórców filozofii Greków, twórców prawa Rzymian i „twórców ożywienia cywilizacji” Teutonów (*Germanen*). W skład tych ostatnich wliczał nie tylko plemiona germańskie, lecz także celtyckie (*Keltogermanen*)¹⁹ oraz słowiańskie (*Slavogermanen*)²⁰.

Opozycyjni względem Teutonów byli szeroko pojęci Semici (warto jednak zaznaczyć, że według H. S. Chamberlaina nie byli to ani antyczni Izraelici, ani Galilejczycy)²¹, którzy ucieleśniali wszystkie cechy negatywne. Teutoni byli odważni i heroiczni, Semici – tchórzliwi i zdradzieccy. Pierwsi wykazywali się hojnością, drudzy wyróżniali się skąpstwem. Teutoni krzewili twórcze rozwiązania służące całym społecznościom, Semici wszelkie innowacje wykorzystywali jedynie dla własnych celów. Z powodu skrajnej odmienności obie grupy były skazane na rywalizację między sobą. Jedną z jej głównych aren miały być miasta, a stawką według H. S. Chamberlaina był los całej ludzkości.

„Niemiec z wyboru” był niezwykle wierny założeniom ideologii volkistowskiej. Przeciwstawiał sobie ludy zamieszkujące miasta i wsie (np. w czasach Jezusa wyróżnił opozycyjne wobec siebie nacje Żydów i Galilejczyków). Wzbogacił jednak dywagacje volkistowskie o założenia „opartej na naukowych dowodach” myśli rasistowskiej. Założył, że pewne cechy rasowe są stałe, niezbywalne,

¹⁷ Geoffrey G. FIELD, *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*, New York 1981, s. 225.

¹⁸ Timothy W. RYBACK, *Hitler's private library*, New York 2008, s. 72.

¹⁹ Houston S. CHAMBERLAIN, *Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, Bd. 1–2, München 1903, s. 467–471.

²⁰ Ibid., s. 473–477; Herman HECKER, *Vom „Slavogermanen“ zum Slaven*, [in:] *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag*, hrsg. v. Hans LEMBERG [et al.], Köln 1977, s. 186–200; Mateusz MALESZKA, *Houston Stewart Chamberlain's (1855–1927) view on Bosnians*, [in:] *Poljska u Bosni, Bosna u Poljskoj*, red. Tomasz J. Lis, Mateusz MALESZKA, Kraków–Toruń–Sarajewo 2015, s. 42–56.

²¹ H. S. CHAMBERLAIN, op.cit., s. 213.

determinujące również sfery umysłową i psychiczną. To właśnie te ostatnie miały decydować o przynależności do określonej rasy. Dla H. S. Chamberlaina ważniejszym wyznacznikiem od cech fizycznych (odrzucał on w znacznej części wytworzoną przez „zażydżoną naukę” współczesną mu antropologię fizyczną) były takie predyspozycje, jak zdolności twórcze, bliskość z naturą, przywiązanie do ziemi, patriotyzm, wrażliwość na piękno czy honor.

Chamberlain powtórzył założenia Riehla dotyczące kreującej postęp roli niektórych miast, zastrzegając jednak, że powinny one zachować łączność z charakterem narodowym, inaczej miały się stać siedliskiem rasowego chaosu (*Völkerchaos*). Symboliczny był dla niego los Rzymu, który z miasta narzucającego światu swe rządy w wyniku niekontrolowanego napływu obcych niewolników, kupców i przybłędów stał się siedliskiem rozkładu²². Ów napływ zmienił najpierw demografię, a następnie świadomość mieszkańców miasta i w ten sposób twórczy element Rzymian został bezpowrotnie stracony. Innym starożytnym miastem będącym antytezą Rzymu w okresie indogermańskiej czy też aryjskiej (ale jeszcze nie teutońskiej) świetności była semicka Kartagina. Chamberlain postrzegał fenicką kolonię jako binarną opozycję indogermańskiej osady nad Tybrem. W jego mniemaniu Rzymianie byli ludem rolniczym i wojowniczym, żyjącym z trudu swych rąk, podczas gdy Kartagińczycy byli jedynie chciwymi kupcami. Rzymianie mieli w zwyczaju budować solidne drogi, by łączyć ze sobą miasta i ułatwić życie ich mieszkańcom, podczas gdy Kartagińczycy wytyczali jedynie prowizoryczne ścieżki na szlakach handlowych w celu skuteczniejszego prowadzenia handlu²³.

Najwyraźniejsza różnica między miastami greckimi, rzymskimi i teutońskimi a semickimi miała się uwidaczniać w stosunku ich mieszkańców do pracy. Miasta teutońskie miały być zamieszkane przez skromnych rzemieślników i kupców troszczących się o dobro wspólne, podczas gdy w semickich ośrodkach miejskich despotyczni władcy gnuśnie wysługiwali się niewolnikami nawet w przypadku najłżejszych prac. Miasta semickie były więc miejscem ucisku pozbawionych nadziei na poprawę swego losu mas. Miasta Fenicjan czy innych ludów semickich ucieleśniały wszelkie najgorsze cechy, jakie volkiści przypisywali ośrodkom miejskim. Jednocześnie w niezaprzeczalnych przez obcych miastach greckich i rzymskich świadomości swego znaczenia, patriotycznie nastawieni, przynależący do dobrej rasy obywatele mieli samodzielnie decydować o swych losach²⁴.

Z powodu tych ewidentnych różnic między miastami semickimi a europejskimi (greckimi, rzymskimi i teutońskimi) upadek Kartaginy stał się ko-

²² Ibid., s. 255–256.

²³ Ibid., s. 137.

²⁴ Ibid., s. 539–542.

niecznością dziejową. Chamberlain uważał, że definitywne zniszczenie semickiego miasta i wymordowanie ludności nie powinno być opłakiwane – było krwawą zapłatą za uratowanie tożsamości mieszkańców Europy. Z tego też powodu krytykował historyków, od Polibiusza po Theodora Mommsena, którzy jego zdaniem kierując się źle pojętymi pobudkami humanistycznymi, litowali się nad losem Kartaginy²⁵. Zwycięstwo Semitów w wojnach punickich miałyby skutkować negatywnymi konsekwencjami dla całej ludzkości. Żydzi-Semici zdominowałiby wymianę handlową, wprowadziliby fiskalny ucisk i zniewoliliby ludności europejską, która musiałaby się dostosować do nowego, obcego stylu życia²⁶.

Miastem idealnym dla H. S. Chamberlaina było miasto średniowieczne. Te zakładane przez Teutonów nie tylko nie traciły kontaktu z naturą (Chamberlain wierzył w istnienie zielonych kompleksów w miastach średniowiecznych), co stanowiły formę realizacji prawdziwie teutońskiego charakteru. Przejawiać się on miał w realizacji wspólnych celów przez mieszkańców. Tworzone w średniowieczu organizacje, takie jak gildie czy ligi miejskie, miały na celu nie pomnażanie zysków osób i miast w nich zrzeszonych, lecz przyniesienie korzyści ogółowi społeczeństwa oraz zaspokajanie potrzeb duchowych²⁷.

Za najlepiej rozwinięte miasta średniowieczne H. S. Chamberlain uważał te położone w północnej Italii, zamieszkałe przez potomków teutońskich plemion: Celtów, Gotów, Longobardów, Franków i Normanów²⁸. To właśnie w północnowłoskich ośrodkach miejskich miał się objawić teutoński geniusz i to właśnie z elit tego obszaru mieli się wywodzić najwybitniejsi artyści²⁹. We wszystkich tych miastach panowała sztywna, hierarchiczna stratyfikacja oparta na przymiotach rasowych. Za przykład ilustrujący to twierdzenie posłużyła autorowi Perugia, gdzie średniowieczne elity miały całkowicie longobardzkie i gockie pochodzenie, podczas gdy plebs legitymizował się gorszym rasowo rodowodem. Niestety wyniszczenie tych elit w czasie wojen epoki renesansu spowodowało nieodwracalny upadek miasta³⁰. Dla H. S. Chamberlaina los rasowych elit był tożsamy z losem całego miasta.

To w średniowiecznych miastach uwidocznic się miał jeden z najważniejszych przymiotów teutońskich – skłonność do współpracy. Cecha ta odróżniała teutońską cywilizację od zbudowanego na ucisku niewolników Egiptu, Bizancjum i arabskiego Kalifatu³¹. Dzięki umiejętności współpracy i zacho-

²⁵ Ibid., s. 139.

²⁶ Ibid., s. 141.

²⁷ Ibid., s. 822–824.

²⁸ Ibid., s. 693–695.

²⁹ Ibid., s. 712–713.

³⁰ Ibid., s. 396.

³¹ Ibid., s. 824.

waniu rasowej hierarchii społecznej możliwe było zawiązanie kooperacji między miastami, której przejawami było powoływanie do istnienia lig miejskich, takich jak Hanza i Liga Lombardzka³². Gloryfikując działalność lig miejskich i rodzin kupieckich, H. S. Chamberlain włączał (wzorem wcześniejszej pracy W. Riehla) mieszczan w obręb autentycznego *Volku*. Według jego założeń grupami zachowującymi teutońskie przymioty byli nie tylko szlachcice i rolnicy, lecz także patrycjat miejski. Klasyfikując jednocześnie elity kupieckie jako uprzywilejowane rasowo (wcześniej uczynił tak m.in. Arthur de Gobineau³³), H. S. Chamberlain dokonał syntezy założeń volkizmu z szeregującym klasy społeczne rasizmem.

W dobie postępującej industrializacji i modernizacji życia miejskiego w XIX w. średniowieczne wartości korporacyjne zaginęły, a w rozrastających się miastach pojawiać się mieli imigranci ekonomiczni i Żydzi. Ci ostatni, wykonując zawody spekulankie, pozbawiali możliwości samodzielnej pracy detalistów i rzemieślników, rozpoczynając proces wynarodowienia mieszkańców miast. Ostateczny triumf Semitów w przestrzeni miejskiej miał zdaniem volkistowskiego autora doprowadzić do zniewolenia mieszkańców miast i wstrzymania postępu. Chamberlain doszukiwał się ratunku dla cywilizacji w teutońskim geniuszu. Postulował przywrócenie średniowiecznego, hierarchicznego społeczeństwa, zbudowanego według zasad korporacyjnych. Jego zdaniem prowodyrem koniecznych zmian był teutoński geniusz – Robert Owen, który przekształcił swą fabrykę w korporację będącą wspólnym dobrem pracujących. Sam dyrektor nie miał piastować pozycji samodzielnego pana, a raczej pierwszego spośród siebie równych³⁴. Przekształcenie wszystkich fabryk i zakładów w miastach umożliwiłoby odrodzenie teutońskich wartości i zapewniłoby zwycięstwo w rywalizacji z semickością. Do tego czynu jednak zdolny był tylko najbardziej teutoński z narodów – Niemcy. To właśnie ich posłannictwo duchowe miałyby obudzić inne, mniej teutońskie nacje Europy.

THEODOR FRITSCH

Rozważania H. S. Chamberlaina koncertowały się przede wszystkim na sferze duchowej i psychicznej, nie oznacza to jednak, że za projektami przemiany duchowej mieszkańców miast w myśl założeń rasistowskich i volkistowskich nie szły idee zmian urbanistycznych. Volkistowskim autorem, który zarówno skonstruował najbardziej wyrazistą propozycję kształtu budowy nowego miasta, jak i wpłynął na kształt programu późniejszej NSDAP, był Theodor Fritsch (1852–1933).

³² Ibid., s. 828.

³³ Joseph A. DE GOBINEAU, *The Inequality of Human Races*, New York 1915, s. 36–62.

³⁴ H. S. CHAMBERLAIN, op.cit., s. 821, 828.

Pochodzący z Saksonii Th. Fritsch nie uzyskał wykształcenia akademickiego, jakim mogli poszczycić się W. Riehl i H. S. Chamberlain. Zamiast tego zdobył wykształcenie techniczne w Königlich-Gewerbeakademie. Już w okresie studiów związany był z młodzieżowymi organizacjami volkistowskimi, których zasadom programowym pozostał wierny w ramach swojej twórczości. W latach osiemdziesiątych XIX w. rozpoczął karierę wydawniczą. Początkowo pracował jako redaktor tekstów, będąc jednocześnie autorem antysemickich publikacji. W 1902 r. założył własne wydawnictwo Hammer, które wydawało periodyk o tej samej nazwie. Nakładem oficyny ukazały się takie antysemickie bestsellery, jak *Katechizm Antysemicki* Th. Fritscha, *Wieczny Żyd* Henry'ego Forda i *Protokoły Mędrców Syjonu*, czyniąc Hammer oraz skupione wokół wydawnictwa środowisko jedną z najważniejszych grup antysemickich w Niemczech³⁵.

Podobnie jak piszący o „północno-zachodnich Europejczykach” W. Riehl czy piszący o „Teutonach” H. S. Chamberlain, Th. Fritsch również nie przywiązywał wagi do akademickich podziałów rasowych. Kiedy poświęcił się on działalności publicystycznej, antropologowie fizycy wyróżniali przynajmniej trzy typy rasowe w obrębie rasy białej: nordyczny, śródziemnomorski i alpejski³⁶. Typologia antropologiczna jednak nie interesowała Th. Fritscha, zamiast tego w swych wywodach skoncentrował się na ukazaniu binarnej opozycji między Żydem a Niemcem oraz na wykazaniu hierarchicznej organizacji prawidłowo funkcjonującej w duchu volkistowskiej nacji.

W kontekście rozważań nad funkcją miasta kluczowe znaczenie miała jego praca *Die Stadt der Zukunft* z 1896 r., wydana powtórnie w roku 1912 jako *Die Stadt der Zukunft (Gartenstadt)*. Zmiana nazwy była próbą wtłoczenia zainicjonowanego przez Ebenezera Howarda (1850–1928) w Europie i Stanach Zjednoczonych ruchu na rzecz tworzenia miast-ogrodów w duchu volkistowskim. Praca Th. Fritscha łączyła założenia ideologiczne innych volkistowskich autorów oraz urbanistyczne koncepcje E. Howarda, tworząc kompleksową wizję powstania ekologiczno-nacjonalistycznej utopii miejskiej.

Podstawowym założeniem Th. Fritscha była konieczność takiej przebudowy miast, aby odzwierciedlała ona rasowo zorientowaną hierarchię społeczną. Miasto powinno charakteryzować się koncentrycznie zorganizowaną zabudową. Aby zrealizować ten cel, miasto powinno być podzielone według tego pi-

³⁵ Michael BÖNISCH, *Hammer-Bewegung*, [in:] *Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918*, hrsg. v. Uwe PUSCHNER, Walter SCHMITZ, Justus H. ULBRICHT, München–New Providence–Paris 1996, s. 341–365; Uwe PUSCHNER, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich*, Bonn 2001, s. 58–62.

³⁶ Richard McMAHON, *The Races of Europe: Anthropological Race Classification of Europeans 1839–1939*, Florence 2007, s. 187–279, zwłaszcza s. 188–190.

sarza na siedem stref³⁷. W pierwszej z nich – „strefie monumentalnej zabudowy” – miały znajdować się instytucje kultury, teatry, państwowe place, katedry i pomniki wybitnych osobistości. Druga strefa miała być siedzibą urzędów, sądów, policji i samorządów. Trzecia miała być strefą mieszkalną przeznaczoną dla „najlepszych” mieszkańców (do których autor naturalnie się zaliczał) – szeroko pojętej inteligencji, profesorów, wyższych rangą urzędników i artystów. Czwarta strefa przeznaczona była dla „mniej ważnych” mieszkańców i miała mieścić również punkty handlowo-usługowe. W piątej miała żyć ludność robotnicza oraz miały się w niej znajdować małe warsztaty. Ostatnia strefa miała być niezamieszкана i miały być w niej ulokowane fabryki i zakłady produkcyjne, których nie dało się ukryć przed wzrokiem mieszkańców. Strefa podmiejska miała zostać przekształcona w obszar kompleksów parkowo-leśnych wyznaczonych jako miejsce wypoczynku dla mieszkańców.

W mieście mieli prawo mieszkać jedynie przedstawiciele *Volku*, obcoplemieńcy, w szczególności Żydzi, byli ludnością niepożądaną. Fritsch nie wykluczał jednak możliwości obecności wśród mieszkańców strefy piątej najemnych pracowników, lecz nieodzownym warunkiem umożliwiającym im pobyt była akceptacja volksitowskich i rasistowskich założeń. Również wśród samych mieszkańców autor wzorem Platona³⁸ wyróżnił mniej i bardziej wartościowe klasy. Kwalifikacja do grona mieszkańców poszczególnych sfer miała się odbywać nie na podstawie posiadanego majątku, ale przez weryfikację wierności ideałom *Volku*.

Ponieważ poszczególne strefy miasta miałyby różną wielkość (Fritsch wymienił je w kolejności od najmniejszej do największej), ich układ nie zawsze mógł pokrywać się z idealnym okręgiem. Najpraktyczniejszym kształtem byłby więc kształt spirali rozwijający się od pierwszej do ostatniej strefy³⁹. Pomędzy poszczególnymi strefami mieścić się miały pasy zieleni. Kompleksy ogrodów miały również oddzielać od siebie osiedla mieszkaniowe w każdej strefie. W ten sposób zarówno mieszkający w nich ludzie, jak i powracający z pracy robotnicy nie traciliby w wyniku zamieszkania w mieście kontaktu z naturą, a tym samym ich narodowy charakter nie ulegałby erozji. Zielone kompleksy stanowiłyby więc swoiste zabezpieczenie przed uczynieniem z miasta kosmopolitycznego ośrodka⁴⁰.

³⁷ Theodor FRITSCH, *Die Stadt der Zukunft*, Leipzig 1896, s. 10–12.

³⁸ Grecki filozof był dla volkistów, a następnie nazistów szczególnym wzorem do naśladowania. Por. Karl R. POPPER, *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1: *Urok Platona*, tł. Halina KRAHELSKA, opr. Adam CHMIELEWSKI, Warszawa 1993; Simona FORTI, *The Biopolitics of Souls: Racism, Nazism, and Plato*, *Political Theory*, vol. 34: 2006, no. 1, s. 9–32.

³⁹ Th. FRITSCH, op.cit., s. 13.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 22–25.

Nowoczesne miasta nie mogłyby funkcjonować jednak bez przemysłu i sieci transportowej. Z tego powodu miasto przyszłości powinno mieć szerokie ulice biegnące z centrum pierwszej strefy do ostatnich kręgów zabudowy. Poszczególne linie szerokich dróg miałyby łączyć się z mniejszymi uliczkami, przecinającymi w poprzek poszczególne strefy zabudowy. Na głównych arteriach komunikacyjnych miałyby odbywać się transport pieszy i komunikacja publiczna, transport towarowy zaś miałby być przeniesiony na trasy podziemne. W ten sposób chciano rozwiązać problem zatłoczenia komunikacji miejskiej, jak też starano się zapobiec niszczeniu krajobrazu przez transport wyrobów przemysłowych. Do podziemi, z tej samej przyczyny, Th. Fritsch pragnął przenieść również jak najwięcej magazynów i zakładów przemysłowych⁴¹.

Plany przebudowy ustroju miejskiego u Fritscha, choć niezwykle odległe, nie wydawały się niemożliwe. Był on jednak świadom konieczności zarówno zmiany ustroju politycznego, jak i systemu prawnego. Realizacja postulowanej przez niego reformy życia miejskiego możliwa była do realizacji tylko w systemach politycznych przesiąkniętych arystokratycznym duchem. Z tego powodu w egalitarnej demokracji parlamentarnej idealne dla volkisty miasto nie mogłoby powstać. Również system prawny wymagał daleko idącej reformy. Fritsch postulował rezygnację z prawa własności nieruchomości przez zwykłych obywateli i zastąpienie tej instytucji jakąś formą użytkowania wieczystego. Pełne prawo własności miały mieć naród ucieleśniony przez monarchę⁴².

REINTERPRETACJA POGLĄDÓW VOLKISTÓW W TRZECIEJ RZESZY

Recepcja założeń H. S. Chamberlaina i Th. Fritscha widoczna jest zwłaszcza w postulatach rasowych NSDAP. Tezy głoszone przez obu ideologów służyły umotywowaniu wielu późniejszych posunięć reżimu nazistowskiego, czy to wyrażając konieczność realizacji postulatów obrony przed różnie definiowanym „żydostwem”, czy też wykazując bratni charakter innych wartościowych rasowo narodów (np. pisma H. S. Chamberlaina posłużyły do określenia przymiotów rasowych muzułmańskich Bośniaków⁴³, których następnie rekrutowano do Waffen-SS). Również refleksje tych pisarzy nad organizacją życia miejskiego były obecne w późniejszych rozważaniach z okresu dyktatury nazistowskiej.

Wpływ obu autorów na formowanie przekonań młodego Adolfa Hitlera był już przedmiotem analiz⁴⁴. Oddziaływanie H. S. Chamberlaina i Th. Fritscha nie ograniczało się jednak tylko do kształtowania światopoglądu nazi-

⁴¹ Ibid., s. 20.

⁴² Ibid., s. 27–29.

⁴³ M. MALESZKA, op.cit., s. 63–73.

⁴⁴ Ian KERSHAW, *Hitler: A Biography*, London 2008, s. 91.

stowskiego przywódcy. Jeden z głównych ideologów NSDAP Alfred Rosenberg (1893–1946) w pełni podzielał poglądy obu tych autorów. Wzorem volkistów przewidywał, że wielkie, kosmopolityczne miasta będą zgubą niemieckiej cywilizacji. Powołując się wprost na H. S. Chamberlaina⁴⁵, założył, że w liczących po 20 milionów mieszkańców miejskich molochach prawdziwa aryjska kultura musiałaby zostać zastąpiona powstałym z żydowskiej inspiracji kosmopolitycznym bolszewizmem lub ułomnym, demokratycznym liberalizmem. Wielkie skupiska miejskie miały stać się narzędziem implementacji antyludzkiego komunizmu w umysłach pozbawionych dostępu do „żywej natury” robotników. Ratunek dla mieszkańców miast widział Rosenberg w ograniczeniu wielkości miast do 100 tys. mieszkańców i minimalizowaniu obecności przemysłu ciężkiego⁴⁶. W przypadku istniejących już skupisk miejskich przekraczających tę liczbę postulował przekształcenie ich w regionalne centra życia kulturalnego i naukowego, jednocześnie redukując liczebność mieszkańców do wysokości 500 tys. Istnienie odpowiedniej liczby takich centrów miałoby jego zdaniem zapewnić przyszłej Rzeszy odpowiedni poziom decentralizacji, co miało umożliwić swobodny rozwój aryjskiej kultury⁴⁷. Zarówno w miastach, jak i centrach miejskich miały istnieć kompleksy ogrodów, wskazane było również to, aby każdy Niemiec posiadał własną działkę. Zapewnienie kontaktu z przyrodą miało przyczynić się do integracji narodu w jednolitym duchu⁴⁸.

Czynione przez H. S. Chamberlaina i Th. Fritscha zabiegi miały na celu pogodzenie konieczności istnienia miast w nowoczesnym społeczeństwie z programem volkistowskim. Dla niektórych ideologów i pozostających pod ich wpływem polityków były to jednak próby niewystarczające i zbyt mało radykalne. Elementy rolnego programu volkistowskiego w ramach NSDAP realizował Richard Walter Darré (1895–1953), Reichsbauernführer i minister Rzeszy do spraw wyżywienia i rolnictwa. Już w 1924 r. był on aktywnym członkiem ruchu wspólnot rolniczych – tzw. Związku Artamanów (Artamanen-Gesellschaft). Organizacja ta dążyła do budowy nowego niemieckiego społeczeństwa, powstałego na bazie czystego rasowego niemieckiego chłopstwa. Pod wpływem ustaleń antropologów i ideologów volkistowskich R. W. Darré, realizując politykę rolną i odpowiadając za osadnictwo rolnicze w Trzeciej Rzeszy, dążył do zwiększenia wysokorasowego osadnictwa na „niemieckiej wsi”⁴⁹. Wieś w jego

⁴⁵ Warto zaznaczyć, że nawet tytuł ideologicznego manifestu A. Rosenberga – *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* był komentarzem do *Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*.

⁴⁶ Alfred ROSENBERG, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, München 1930, s. 313–315.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 318.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 317.

⁴⁹ Katja GEISENHAINER, *Otto Reches Rassenkunde als Leitwissenschaft und Basis seines Engagements für den NS-Staat*, [in:] *Völkische Wissenschaften und Politikberatung im 20. Jahr-*

myśli była optymalnym miejscem dla prawidłowego funkcjonowania rozwiniętej rasy nordycznej. Miasto postrzegał jako złowrogi polip wysysający życiodajne siły z narodu⁵⁰. Nawet on jednak zdawał sobie sprawę z konieczności funkcjonowania miast we współczesnym społeczeństwie. Z przymusu akceptował istnienie małych miejskich społeczności, zorganizowanych wokół żyjących z trudu swych rąk rzemieślników⁵¹. Rozwiązania proponowane przez Th. Fritscha i H. S. Chamberlaina traktował jako swoistego rodzaju receptę na największe bolączki, jakie powodowało samo istnienie miast. Propozycje te nadal jawiły mu się jednak jako rozwiązanie tymczasowe, a miasta powinny stać się miejscem, z którego wartościowa niemiecka krew przeniesie się na wieś⁵², tworząc w ostatecznym rozrachunku nową elitę Rzeszy. Realizacja rasowej utopii zakładała więc wyeliminowanie miast w obecnym ich kształcie.

* * *

Specyficzna dla Niemiec ideologia volkizmu po prześląknięciu myślą rasistowską stworzyła własną wizję utopijnej miejskiej społeczności, opartej zarówno na biologicznych kryteriach rasowych, jak i duchowych. Zreorganizowane w hierarchicznym duchu miasto miało zaspokajać potrzeby duchowe *Volku*, jak również kreować pożądane postawy patriotyczne poprzez utrzymanie niemożliwej do zerwania relacji między człowiekiem a naturą. To właśnie specyficzna i charakterystyczna dla rasistowskiego volkizmu argumentacja filozoficzna na rzecz reorganizacji życia miejskiego, zaadaptowana następnie przez ruch nazistowski, odróżniała volkistowskie założenia od innych skrajnie antydemokratycznych ruchów dążących do przebudowy istniejących miast. W opartych na materialistycznych podstawach systemach totalitarnych, takich jak radziecki komunizm i włoski faszyzm, na dywagacje o duchowym wpływie krajobrazu na duszę mieszkańców nie było miejsca. Monumentalna architektura tworzona w tych nurtach bazowała więc na odmiennych podstawach ideologicznych. Niemieckie przywiązanie do kryteriów rasowych odróżniało późną argumentację volkistowską (z przełomu XIX i XX w.) od systemu stworzonego np. przez Benito Mussoliniego. We Włoszech nie tylko nie przywiązywano do 1938 r. wagi do kryteriów rasowych, co wręcz odrzucano niemieckie wzorce w zakresie antropologii⁵³. Jedynym włoskim badaczem problemu rasy i propagandzistą rasistowskim wierzącym w istnienie ras duchowych był Julius

hundert. Expertise und „Neuordnung“ Europa, hrsg. v. Michael FAHLBUSCH, Ingo HAAR, Paderborn–München–Wien–Zürich 2010, s. 218–219.

⁵⁰ Richard W. DARRÉ, *Neuadel aus Blut und Boden*, München 1930, s. 91.

⁵¹ Idem, *Um Blut und Boden*, München 1941, s. 249.

⁵² Ibid., s. 571.

⁵³ Aaron GILLETTE, *Racial Theories in Fascist Italy*, London–New York 2002.

Evola⁵⁴, który cieszył się większą popularnością w Trzeciej Rzeszy niż w swojej ojczyźnie⁵⁵.

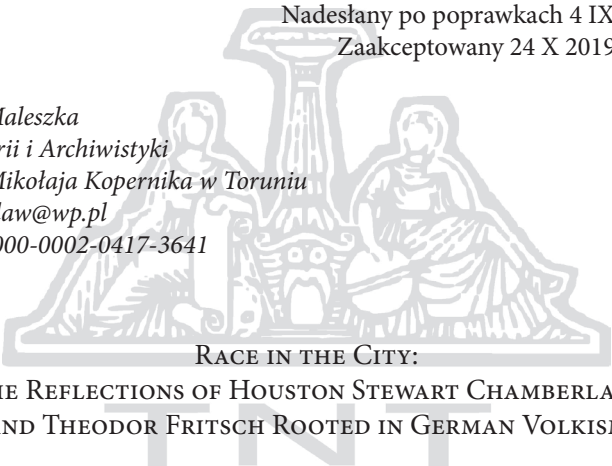
W myśl założeń najpoczytniejszych autorów publikacji rasistowskich i antysemickich, takich jak Houston Stewart Chamberlain i Theodor Fritsch, miasta musiały powrócić do pradawnych, właściwych Aryjczykom oraz Teutonom wartości. Powinny zostać zreorganizowane na sposób hierarchiczny, w ramach którego kolejne warstwy społeczeństwa miały ze sobą współpracować pod światłym kierownictwem rasowej elity. Theodor Fritsch zakładał nawet, że układ urbanistyczny miasta miał odzwierciedlać te założenie. Zaprezentowane w niniejszym tekście volkistowskie plany budowy utopijnych miast stanowią przykład, w jaki sposób przesiąknięta myśleniem rasistowskim ideologia przeniknęła wszelkie sfery życia.

Nadesłany 15 I 2019

Nadesłany po poprawkach 4 IX 2019

Zaakceptowany 24 X 2019

Dr Mateusz Maleszka
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: Bo-leslaw@wp.pl
ORCID ID: 0000-0002-0417-3641

RACE IN THE CITY:
THE REFLECTIONS OF HOUSTON STEWART CHAMBERLAIN
AND THEODOR FRITSCH ROOTED IN GERMAN VOLKISM

Abstract

Keywords: racism, anti-Semitism, Volkism, Nazism, city, Theodor Fritsch, Houston S. Chamberlain

Racist ideology permeated every element of the Third Reich's society. Art historians have focused on the problem of Nazi urban projects since the 1960s. Issues related to older concepts from the 19th century were on the margins of the research. Thus, sources of inspiration for Nazi urban solutions remained unexplored. The article aims to complement the current considerations with an analysis of the oldest accounts that constitute a synthesis of racist and urban thought.

⁵⁴ Ibid., s. 156–173.

⁵⁵ Adam WIELOMSKI, *Teoria ras ludzkich Juliusa Evoli*, Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi, nr 23: 2000, s. 85–90.

The problem of rebuilding cities in a “a proper way that corresponded the German spirit” was raised in the mid-19th century. The ‘heralds’ of national socialism at the turn of the 19th and 20th centuries – Theodor Fritsch and Houston Stewart Chamberlain synthesized the traditional German thought with scientifically founded racist anti-Semitism. With the help of textual analysis of their works, several assumptions common to both authors can be observed. They both called for the simultaneous reconstruction of cities and the reorganization of social life by introducing racial and class segregation. The urban buildings were to reflect the hierarchical social structure. Factories of heavy industry were to disappear from the cities (they were to be hidden underground or on the outskirts); they also wanted to eliminate environmental pollution and allow residents to contact with nature thanks to extensive garden complexes. At the same time, people with less desirable racial attributes were to work on the outskirts of the city, carrying out subordinate professions and maintaining racist utopias.

The popularity of both authors among the Nazi circles (even before 1933) contributed to the incorporation of their propositions into the ideology of the Nazi Party. The strong influence of slogans proclaimed by anti-Semitic radicals is visible, e.g. in the case of Alfred Rosenberg or Richard W. Darré. They wanted to return to the so-called old Aryan values, which were to include living in harmony with wild nature. The implementation of these postulates would have involved the reconstruction and limitation of the size of most of the then urban complexes, which was to take place according to the assumptions formulated before the First World War.

DIE RASSE IN DER STADT.

IN DER DEUTSCHEN VÖLKISCHEN BEWEGUNG VERWURZELTE ERWÄGUNGEN
HOUSTON STEWART CHAMBERLAINS UND THEODOR FRITSCHS

Abstract

Schlüsselwörter: Rassismus, Antisemitismus, völkische Bewegung, Nazismus, Stadt, Theodor Fritsch, Houston S. Chamberlain

Die rassistische Ideologie durchdrang alle Facetten des gesellschaftlichen Lebens im Dritten Reich. Seit den sechziger Jahren befassen sich Kunsthistoriker mit dem Thema der nationalsozialistischen städteplanerischen Projekte. Die Fragen bezüglich der älteren Konzepte aus dem 19. Jh. wurden im Rahmen dieser Forschungen nur am Rande behandelt. Somit blieben die Inspirationsquellen für städteplanerische Lösungen der Nazis unerforscht. Der Artikel zielt darauf ab, die bisherigen Erörterungen um eine Analyse der ältesten Erwähnungen zu ergänzen, die eine Synthese des rassistischen und städteplanerischen Denkens darstellen.

Das Problem des Umbaus der Städte auf eine dem „deutschen Geist entsprechende Weise“ wurde bereits in der Mitte des 19. Jh. aufgeworfen. Die um die Wende des 19. zum 20. Jh. schaffenden „Herolde“ des Nationalsozialismus – Theodor Fritsch und Houston Stewart Chamberlain – führten eine Synthese des traditionellen deutschen Denkens mit dem wissenschaftlich begründeten rassistischen Antisemitismus durch.

Mithilfe der Textanalyse ihrer Werke lassen sich mehrere für beide Autoren geltende Annahmen feststellen. Sie forderten einen gleichzeitigen Umbau der Städte und eine Neugestaltung des sozialen Lebens durch die Einführung der Rassen- und Klassentrennung. Die städtische Bebauung sollte die hierarchische Gesellschaftsstruktur widerspiegeln. Die Fabriken der Schwerindustrie sollten aus den Städten verschwinden (sie sollten unter der Erde oder am Stadtrand versteckt werden); ebenso sollte Umweltverschmutzung eliminiert und den Bewohnern mithilfe ausgedehnter Gartenkomplexe der Kontakt mit der Natur ermöglicht werden. Gleichzeitig sollten Menschen mit weniger wünschenswerten Rassenmerkmalen am Stadtrand arbeiten, untergeordnete Berufe ausüben und das Bestehen rassistischer Utopien wahren.

Die Beliebtheit beider Autoren in nationalsozialistischen Kreisen (sogar noch vor 1933) trug dazu bei, dass ihre Thesen in die Ideologie der NSDAP eindrangen. Der starke Einfluss von Parolen, die von antisemitischen Radikalen verkündet wurden, ist u. a. im Falle von Alfred Rosenberg oder Richard W. Darré sichtbar. Sie forderten eine Rückkehr zu den sogenannten alten arischen Werten, die ein Leben in Einheit mit der wilden Natur einschließen sollten. Die Umsetzung dieser Postulate wäre mit dem Umbau und der Begrenzung der Größe der meisten damaligen städtischen Komplexe verbunden gewesen, und zwar nach Maßgabe der noch vor dem Ersten Weltkrieg formulierten Annahmen.

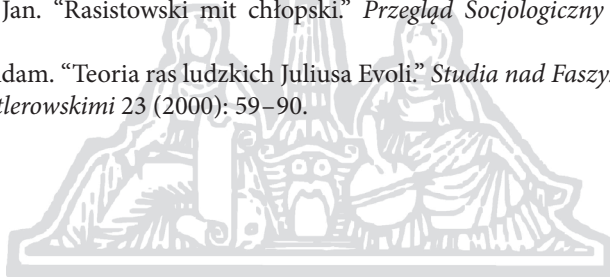

BIBLIOGRAFIA

- Bergmann, Werner. "Völkischer Antisemitismus." In *Handbuch zur 'Völkischen Bewegung' 1871–1918*, edited by Uwe Puschner, Walter Schmitz and Justus H. Ulbricht, 341–365. München, New Providence, Paris: K. G. Saur, 1996.
- Bönisch, Michael. "Hammer-Bewegung." In *Handbuch zur 'Völkischen Bewegung' 1871–1918*, edited by Uwe Puschner, Walter Schmitz and Justus H. Ulbricht, 341–365. München, New Providence, Paris: K. G. Saur, 1996.
- Braatz, Werner E. "Two Neo-Conservative Myths in Germany 1919–32: The 'Third Reich' and the 'New State'." *Journal of the History of Ideas* 32/4 (1971): 569–573.
- Chamberlain, Houston S. *Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, vol. 1–2. München: Verlagsanstalt F. Bruckmann A.–G., 1903.
- Darré, Richard W. *Neuadel aus Blut und Boden*. München: Lehmanns, 1930.
- Darré, Richard W. *Um Blut und Boden*. München: Eher, 1941.
- Farias, Victor, Joseph Margolis and Tom Rockmore. *Heidegger and Nazism*. Philadelphia: Temple University Press, 1987.
- Field, Geoffrey G. *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*. New York: Columbia University Press, 1981.
- Forti, Simona. "The Biopolitics of Souls: Racism, Nazism, and Plato." *Political Theory* 34/1 (2006): 9–32.
- Fritsch, Theodor. *Die Stadt der Zukunft*. Leipzig: Fritsch, 1896.
- Geisenhainer, Katja. "Otto Reches Rassenkunde als Leitwissenschaft und Basis seines Engagements für den NS-Staat." In *Völkische Wissenschaften und Politikberatung*

- im 20. Jahrhundert. *Expertise und 'Neuordnung' Europa*, edited by Michael Fahlbusch and Ingo Haar, 199–233. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2010.
- Gillette, Aaron. *Racial Theories in Fascist Italy*. London, New York: Routledge, 2002.
- Gniazdowski, Andrzej. *Antynomie radykalizmu. Fenomenologia polityczna w Niemczech 1914–1933*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2015.
- Gobineau, Joseph A. *The Inequality of Human Races*. London: William Heinemann, 1915.
- Grange, Joseph. "Heidegger as Nazi: A Postmodern Scandal." *Philosophy East and West* 41/4 (1991): 515–522.
- Gumplowicz, Ludwik. "Nieco o 'rasologii' niemieckiej." *Przegląd Historyczny* 3 (1906): 291–305.
- Hassenpflug, Dieter. "Die Dynamik des Naturzustands zur Logik der Ökologischer Transformation der Industriegesellschaft." In *Industrialismus und Ökonomie. Geschichte und Perspektiven der Ökologisierung*, edited by Dieter Hassenpflug, 125–140. Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag, 1991.
- Hecker, Herman. "Vom 'Slavogermanen' zum Slaven." In *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag*, edited by Hans Lemberg, Peter Nitsche and Erwin Oberländer, 186–200. Köln: Böhlau Verlag, 1977.
- Hoffman, Heike. "Völkische Kapitalismus-Kritik. Das Beispiel Warenhaus." In *Handbuch zur 'Völkischen Bewegung' 1871–1918*, edited by Uwe Puschner, Walter Schmitz and Justus H. Ulbricht, 558–571. München, New Providence, Paris: K. G. Saur, 1996.
- Jung, Walter. "Ideologische Voraussetzungen, Inhalte und Ziele außenpolitischer Programmatik und Propaganda in der deutschvölkischen Bewegung der Anfangsjahre der Weimarer Republik – Das Beispiel Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund." PhD diss., Georg-August-Universität Göttingen, 2000.
- Kipper, Reiner. *Der Germanenmythos im Deutschen Kaiserreich. Formen und Funktionen historischer Selbstthematisierung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.
- Kmiecinski, Jerzy. *Nacjonalizm w germanoznawstwie niemieckim w XIX i początkach XX wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994.
- Köck, Julian. *'Die Geschichte hat immer Recht': Die Völkische Bewegung im Spiegel ihrer Geschichtsbilder*. Frankfurt: Campus Verlag, 2015.
- Maleszka, Mateusz. "Houston Stewart Chamberlain's (1855–1927) view on Bosnians." In *Poljska u Bosni, Bosna u Poljskoj*, edited by Tomasz J. Lis and Mateusz Maleszka, 42–56. Kraków, Toruń, Sarajewo: Libron, 2015.
- McMahon, Richard. *The Races of Europe: Anthropological Race Classification of Europeans 1839–1939*. London: Palgrave, 2007.
- Mosse, George L. *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*. Translated by Tadeusz Evert. Warszawa: „Czytelnik”, 1972.
- Napiórkowski, Marcin, Artur Szarecki, Paweł Dobrosielski, Piotr Filipkowski and Olga Kaczmarek. "Kultura wernakularna. Antropologia projektów nieudanych." *Kultura Współczesna* (2015) issue 3: 1–26.
- Olszewski, Henryk. *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*. Warszawa, Poznań: PWN, 1982.

- Popper, Karl R. *Spółczesność Otwarte i jego wrogowie*, vol. 1: *Urok Platona*. Translated by Halina Krahelska, edited by Adam Chmielewski. Warszawa: PWN, 1993.
- Puschner, Uwe. "Anti-Semitism and German Voelkisch Ideology." In *Antisemitismus, Paganismus, Völkische Religion*, edited by Hubert Cancik and Uwe Puschner, 55–64. München: K. G. Saur, 2004.
- Puschner, Uwe. *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache, Rasse, Religion*. Bonn: WBG, 2001.
- Riehl, Wilhelm H. *Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Social-Politik*, vol. 1: *Land und Leute*. Tübingen, Stuttgart: Cotta'sche Verlag, 1854.
- Riehl, Wilhelm H. *Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Social-Politik*, vol. 2: *Die bürgerliche Gesellschaft*. Tübingen, Stuttgart: Cotta'sche Verlag, 1861.
- Rockmore, Tom. *On Heidegger's Nazism and Philosophy*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1992.
- Rosenberg, Alfred. *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. München: Lehmanns, 1930.
- Ryback, Timothy W. *Hitler's private library*. New York: Alfred A. Knopf Book, 2008.
- Stern, Fritz R. *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1974.
- Szczepański, Jan. "Rasistowski mit chłopski." *Przegląd Socjologiczny* 7/1–2 (1939): 47–48.
- Wielomski, Adam. "Teoria ras ludzkich Juliusa Ewoli." *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi* 23 (2000): 59–90.

TNT